

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 341.341-052"1914/1918"
726.821(497.452Vršič)

Prejeto: 12. 12. 2021

Uroš Košir

dr., znanstveni sodelavec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: uros.kosir@ff.uni-lj.si
ORCID: 0000-0002-8193-2875

Ruska kapelica in grob neznanega ujetnika med mitom in resnico

IZVLEČEK

Prispevek obravnava problematiko Ruske kapelice in groba neznanega ruskega vojnega ujetnika na Vršiču, okoli katerih so spletene številne zgodovinsko nedokazane trditve. Te se nanašajo na čas in razlog izgradnje kapelice ter na število grobov v njeni bližini, v času med svetovnima vojnama pa se je izoblikovala celo komemoracija, osredotočena na grob neznanega ujetnika, ki danes ni več neznan. Na podlagi časopisnih virov in arhivskega gradiva je prikazano nasprotje med napačnim razumevanjem in interpretiranjem omenjenih ostalin iz časa prve svetovne vojne ter njunim resničnim zgodovinskim ozadjem.

KLJUČNE BESEDE

Vršič, Ruska kapelica, grobovi, vojni ujetniki, prva svetovna vojna

ABSTRACT

THE RUSSIAN CHAPEL AND THE GRAVE OF AN UNKNOWN PRISONER OF WAR. BETWEEN MYTH AND TRUTH

The contribution discusses the problem of the Russian Chapel and the grave of an unknown Russian prisoner of war on the Vršič Pass, which are at the centre of many historically unfounded assertions, especially those concerning the date and the reason for the construction of the chapel and the number of graves in its vicinity. The interwar period even witnessed the institution of a commemoration dedicated to the grave of an unknown prisoner of war, whose identity is now no longer a mystery. Based on newspaper sources and archival materials, the article points to discrepancies between the misapprehension and erroneous interpretation of the above-mentioned vestiges of the First World War and their actual historical context.

KEY WORDS

Vršič Pass, Russian Chapel, graves, prisoners of war, First World War

Uvod¹

»Ko so se Avstrijci pripravljali l. 1916. in 1917. na ofenzivo proti Italiji, so zgradili cesto iz Kranjske gore preko Vršiča v Trento na Goriškem. Za zgradbe so porabili ruske vojne ujetnike, ki so morali delati noč in dan, po zimi in poleti, da je bila cesta pravočasno dograjena. Snežni plazovi so podsuli na tisoče bednih ujetnikov, več sto pa so jih pomorile razne bolezni. Več sto teh žrtev so tovariši pokopali v gozdū v bližini sedanje planinske koč v Gozdu, nad grobovi pa so postavili skromen pravoslavni božji hram v pristnem ruskem slogu.« Pričujoči zapis je nastal deset let po končani prvi svetovni vojni in je bil leta 1928 objavljen v časopisu *Jutro*.² Le desetletje je preteklo od konca vojne in ne lokalno prebivalstvo ne mediji ne tedanja oblast niso poznali resnice o Ruski kapelici, gradnji ceste, številu tam umrlih ter o mnogih drugih ostalinah, ki jih še danes zasledimo ob vršiški cesti. Danes, po več kot 100 letih, smo bližje resnici, kot smo ji bili v vsem času med prvimi povojnimi leti in sedanjostjo. Razlogi za stanje so večplastni in tičijo v napačnih interpretacijah ostalin na terenu, v širjenju nepreverjenih informacij od ust do ust, v nedostopnosti vojaških dokumentov ter v pomanjkanju poglobljenih raziskav Ruske kapelice in drugih ostalin prve svetovne vojne na Vršiču. Marsikateri podatek, ki še dandanes večinoma kroži v medijskih objavah v času vsakoletne proslave pri kapelici, je tako bližje mitom kot resnici, ki jo pričujoči prispevek odstira vsaj v nekaterih segmentih.

Miti o dogodkih in dediščini prve svetovne vojne na Vršiču

Ko govorimo o mitih, povezanih s prvo svetovno vojno in Vršičem, govorimo o stvareh, ki so v družbi sprejete kot »dejstva«, čeprav za njimi stojijo le govornice, ki jim zaradi odsotnosti ali nepoznavanja dokazov o nasprotnem preprosto verjamemo. Kljub temu, da uporaba besede »mit« za »v javnosti uveljavljene predstave o preteklosti ali za dejstva, ki jih je znanost zavrgla in preseгла«, ni najustreznejša,³ so v besedilu s to besedo označena napačna in v javnosti razširjena »dejstva«, ki se pojavljajo med ljudmi in v strokovnih ter medijskih objavah. Razlog je v popularizaciji le določenih segmentov vršiške zgodovine, ki so skozi čas igrali vlogo v prid določenim političnim in družbenim vrednotam, preostali vidiki, ki niso spadali v tedanje ali trenutne okvire, pa so (bili)

prezrti. Nekatera v nadaljevanju omenjena »dejstva« so tako absurdna, da jih je mogoče bolj povezovati z miti kot z le napačnimi podatki ali nezavedanjem dejstev. Spet v drugih primerih pa gre v resnici le za napačne informacije in interpretacije ter za posledico nepoznavanja nepremičnih ostalin na terenu in arhivskega gradiva. Z Vršičem in vojnimi dogodki so povezane številne zgodbe in podatki, ki jih zasledimo med kranjskogorskimi domačini, v medijih ter v strokovnih in znanstvenih publikacijah. Ti podatki se navezujejo predvsem na ruske vojne ujetnike in njihove žrtve ter na izgradnjo vojaške cestne in žičnične povezave med Kranjsko Goro in Trento.

Med manj pomembne napačne interpretacije dediščine sodi ljudsko poimenovanje odseka ceste, ki vodi od današnje Tonkine koč mimo Poštarskega doma na trentarsko stran. Odsek, ki je danes namenjen le pohodnikom in kolesarjem, je poznan kot »ta stara cesta«. Poimenovanje je razširjeno predvsem med kranjskogorskimi domačini, razlog za poimenovanje ceste kot take pa je preprost. Po končani prvi svetovni vojni je bila cesta preko Vršiča v vedno slabšem stanju, na kar so opozarjali tudi številni tedanji časopisi.⁴

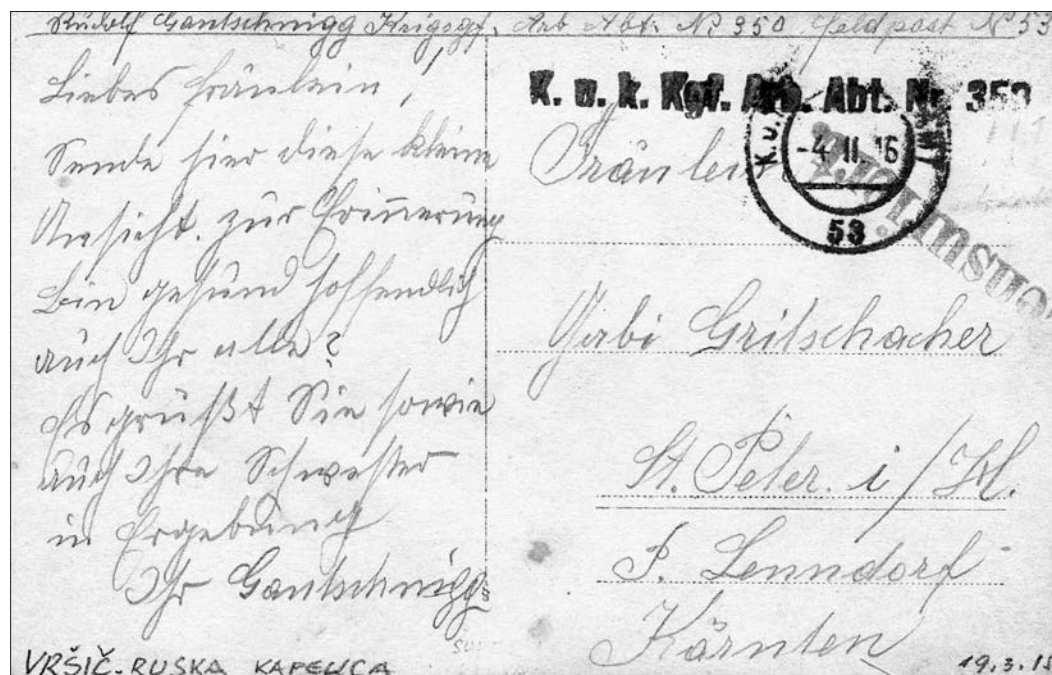
Slika 1: Ruski vojni ujetniki in avstro-ogrski vojaki pred Rusko kapelico. Fotografija je bila verjetno posneta konec leta 1915, kapelica pa še ni bila popolnoma dograjena (hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije, inv. št. R 119).

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta *Med vojno in mirom – Arheologija Vršiča kot zaledja prve svetovne vojne in stičišča svobode, ujetništva, kultur, narodov in verstev* (Z6-2664), ki ga financirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Občina Kranjska Gora. Avtor se zahvaljuje Muzeju novejšje zgodovine Slovenije, Maksimiljanu Koširju in Branetu Horvatu za posredovane fotografije.

² *Jutro*, 11. 7. 1928, str. 3.

³ Štepec, *Fragmenti*, str. 63.

⁴ *Tabor*, 17. 2. 1922, str. 2; *Jutro*, 12. 9. 1924, str. 3; *Jutro*, 4. 11. 1926, str. 6; *Slovenec*, 5. 7. 1936, str. 6.

Slika 2: Zadnja stran fotografije Ruske kapelice (identična sliki 1), ki je bila poslana po pošti 4. februarja 1916, več kot en mesec pred marčevskimi plazovi (hrani Maksimiljan Košir, Vodice).

Za razliko od italijanskega odseka ceste je bila cesta na kranjskogorski strani podvržena propadu. V časopisu *Jutro* so jo opisali tako: ».../Tudi Vršičeva cesta je na italijanski strani ne le ohranjena, marveč vzorno vzdrževana. Tod gori brne avtomobili v lepih vijugah. Na naši strani je cesta večinoma le še kamenit, razoran in zasipan jarek s podrtimi škarpami, podrtimi mostovi, nedostopna razvalina, ponekod slabejša od nekdanje steze /.../.«⁵ Ob odločitvi o obnovi in rešitvi ceste pred popolnim propadom so vsa dela v času od obdobja med svetovnimi vojnami do današnjih dni usmerjali v današnjo traso ceste, ki je prevozna za avtomobilski promet, »ta stara cesta«, ki tudi izvira iz prve svetovne vojne, pa je bila prepuščena propadu. Posledično je današnji vozni odsek »nov«, drugi (zapuščeni) odsek pa »star«. V nasprotju s poimevanjem pa je bil v resnici prvi zgrajen odsek med Tonkino kočjo mimo Erjavčeve kočje in preko sedla, del med Tonkino kočjo in Poštarskim domom ter na trentarsko stran pa napravljen kot obvozna cesta po obsežnih marčevskih plazovih leta 1916.⁶ Tako je »ta stara cesta« v resnici »nova«, današnja pa je starejša.

V oči sicer bolj bodejo predvsem napačne ocenjene števila mrtvih vojnih ujetnikov, tako v skupnem številu kot v številu žrtev plazu, napačno pa je tudi mišljenje o vzrokih, zaradi katerih je nastala Ruska kapelica. V prispevku *Petdeset let ruske ceste prek Vršiča* (1611 m) je Uroš Župančič leta 1967 zapisal: »Posamezni grobovi in številna pozabljena in zapuščena skupna grobišča in pokopališča so na gosto raztresena od Kranjske gore do Ruske kapelice na ovinku št. 8 in dalje mimo Koče na Gozdu, okoli Erjavčeve kočje, na Hudi ravni, v Lemeh in Trenti. Povsod tam leže izmučena in pozabljena trupla preko 10.000 ruskih vojnih ujetnikov, daleč od svoje tako zelo ljubljene domovine.«⁷ Izvor ocenjenega števila ni omenjen, kljub temu pa lahko predvidevamo, da izvira iz zapisa enega od očividcev tamkajšnjih dogodkov – Franca Urana. Ta je leta 1957 zapisal, da so cesto gradili izključno ruski ujetniki,⁸ ki naj bi jih bilo na celotnem delovišču okoli 12.000,⁹ po njegovih ocenah pa naj bi življenje izgubilo najmanj 10.000 Rusov.¹⁰ Kot verodostojne gre vzeti njegove opise dogodkov, ki jih je sam doživel, opisi dogodkov po njegovem odhodu z Vršiča pa stojijo na trhljih temeljih in niso verodostojni. Omenjeno pretirano število je bilo izpostavljeno tudi

⁵ *Jutro*, 12. 9. 1924, str. 3.

⁶ Župančič Slavec, *Ruska kapelica*, str. 107; Mihelič, *Katalog*, str. 154. Ena od govoric o vršički cesti vključuje tudi tlakovanje iz granitnih kock, ki naj bi bile delo vojnih ujetnikov, kar ne drži. Vojne fotografije jasno kažejo, da je bila cesta le nasuta z gruščem. Zaradi trenutne odsotnosti arhivskih ali drugih virov, ki bi natančno datirali izdelavo tlakovanja na nekaterih serpentinah, je problematika izpuščena iz pričujočega besedila.

⁷ Župančič, *Petdeset let ruske ceste*.

⁸ V besedilu uporabljena besedna zveza »ruski ujetniki« označuje ujete pripadnike ruske cesarske vojske, ki so jo v času prve svetovne vojne tvorili različni narodi, med katerimi so bili tudi Ukrajinci, Gruzijci, Belorusi itd. (gl. Fischer, *Ruski vojni ujetniki*, str. 351).

⁹ Uran, *Kako se je delala cesta*, str. 157.

¹⁰ Prav tam, str. 163.

v prispevku Zvonke Zupanič Slavec, ki pa izvor napačno pripisuje Župančiču samemu in ne Uranu.¹¹ O več tisoč pokopanih je leta 1949 pisal tudi časopis *Primorski dnevnik*.¹²

Poudarjanje prisotnosti ruskih ujetnikov je z leti popolnoma prikrilo prisotnost ujetnikov drugih narodnosti, kot so Srbi, Črnogorci in Italijani, ki so bili v različnih časovnih obdobjih, četudi v veliko manjšem številu, ravno tako prisotni.¹³ Trenutna ocena na območju med Kranjsko Goro in Trento (Na Logu) pokopanih vojnih ujetnikov, ki temelji na različnih popisih iz vojnega in povojnega obdobja, znaša vsaj 320 oseb. Med njimi so bili en črnogorski vojni ujetnik ter 20 srbskih, 48 italijanskih in 251 ruskih vojnih ujetnikov.¹⁴

Vmesni člen med miti o Ruski kapelici in miti o številu mrtvih so snežni plazovi leta 1916. Glede na podatke tedanjega kranjskogorskega župnika Andreja Krajca naj bi bilo končno število žrtev marčevskih plazov 272,¹⁵ na podlagi različnih virov in številka pa je bila končna ocena že znižana na okoli 200.¹⁶ V literaturi se pri številu vseh žrtev vršiških plazov sicer množično pojavlja tudi podatek o 400 umrlih ujetnikih in vojakih,¹⁷ pri katerem gre ravno tako za pretirano številko, posebno če upoštevamo, da je bilo na celotnem delu med Kranjsko Goro in Trento (Na Logu) pokopanih 428 oseb.¹⁸ Glede na popise žrtev in pripisane oznake »*Lawine*« ali datume, ki sovpadajo z datumi vseh plazov v letih 1916 in 1917, je kot žrtve mogoče upoštevati 125 oseb, med njimi 106 ruskih vojnih ujetnikov, 18 avstro-ogrskih stražarjev in ene neznane osebe.¹⁹ Z žrtvami plazov je neposredno povezan tudi mit o nastanku Ruske kapelice, z njim pa mit o tamkaj pokopanih vojnih ujetnikih.

Ruska kapelica

Preprosta lesena stavba s stolpičema s podvojenima čebulastima kupolama v pravoslavnem slogu²⁰ je danes zagotovo eden najbolj poznanih spomenikov, povezanih s prvo svetovno vojno na Slovenskem. Kapela sv. Vladimirja, širše poznana kot Ruska kapelica, predstavlja izjemno vojaško dediščino, povezano z

zaledjem soške fronte. Kljub njeni pomembnosti je o njej v resnici znanega izredno malo, do pomembnejših spoznanj pa je prišlo šele pred nekaj leti.

V Registru nepremične kulturne dediščine lahko pod evidenčnim vpisom (EŠD 855) *Vršič – Ruska kapelica*, ki je od leta 2015 spomenik državnega pomena, zasledimo naslednji opis: »*Lesena kapela, posvečena sv. Vladimirju, je edinstven spomenik nadnacionalnega pomena. 1917 so jo zgradili preživeli ruski vojni ujetniki v spomin umrlim ob gradnji ceste čez Vršič. Ob njej so grobovi in kamnita grobnica (Josip Slavec, 1936–37).*«²¹ Vpis vsebuje dve ključni, a povezani napaki: letnico izgradnje in vzrok postavitve kapelice. Kljub temu, da so pravilnejši podatki znani že nekaj let (opisani v nadaljevanju), se napačne informacije še vedno pojavljajo, predvsem v medijih, a tudi v literaturi. Na spletni strani Društva Slovenija–Rusija, ki bdi nad vsakoletnimi proslavami, lahko zasledimo, da je bila kapelica zgrajena v spomin na trpljenje ruskih ujetnikov,²² vabilo na proslavo leta 2021 pa navaja,²³ da je bila v spomin žrtvam plazov zgrajena leta 1916. Na enake trditve sicer naletimo tudi v večjih slovenskih medijih.²⁴ Letnica 1917 se kot leto izgradnje kapelice pojavlja celo v samostojnem poglavju monografije o ujetnikih carske Rusije iz leta 2018.²⁵

Preden se posvetimo resnici o Ruski kapelici, pogledimo, kako so jo videli v prvih povojnih letih in vse do poznih štiridesetih let 20. stoletja. Kapelica se omenja že leta 1921 v *Zborniku za umetnostno zgodovino*, v katerem je France Stele zapisal: »*Pod Rimlovo kočjo se nahaja v bližini ceste, kjer je bilo za vojne veliko taborišče ujetih Rusov in Srbov, kot edini spomenik te dobe ruska kapelica iz lesa, ki ima zelo lično fasado z 2 stolpoma s čebuljasto strebo. Spomeniški urad je popravilo kapelice, katere obstoj je bil ogrožen in ograja okoli nje. Dela so dovršena; stroški so znašali 2950 K.*«²⁶ Pred obnovo je bila kapelica v slabem stanju in je bila tik po končani vojni celo izropana.²⁷ Ker je bila zgrajena na zasebnem zemljišču Josipa Jaklja, je ta leta 1923 zahteval odškodnino z grožnjo, da bo sicer kapelico podrl.²⁸ Zemljišče je leta 1932 odkupila Ruska Matica, ki je prirejala vsakoletne proslave ob kapelici, ter jo s tem rešila pred propadom.²⁹ Iz objav v časopisju in dvajsetih letih prejšnjega stoletja

¹¹ Zupanič Slavec, *Ruska kapelica*, str. 113.

¹² *Primorski dnevnik*, 19. 5. 1949, str. 3.

¹³ Glej Košir, *Vojaška pokopališča in grobovi* (v objavi) in Košir, *Vojaško pokopališče v Kranjski Gori* (v objavi).

¹⁴ Košir, *Vojaška pokopališča in grobovi* (v objavi).

¹⁵ Koren in Testen, *Ruske sledi*, str. 118; Pamić, *Ruska kapelica*, str. 108.

¹⁶ Mihelič, *Katalog*, str. 145.

¹⁷ Mulej, *Snežni plazovi*, str. 97; Mihelič, *Katalog*, str. 149.

¹⁸ Košir, *Vojaška pokopališča in grobovi* (v objavi). »*Število ruskih žrtev vršiške gradnje ceste vojni strokovnjaki ocenjujejo na nekaj sto, poleg tistih okvirno 300, ki so umrli pod plazovi v marcu 1916 in maju 1917*« (navedeno v Zupanič Slavec, *Ruska kapelica*, str. 113). Iz podanih ocen je razvidno, da je bilo navadno precejšnje predvsem število žrtev plazov.

¹⁹ Košir, *Vojaška pokopališča in grobovi* (v objavi).

²⁰ Pamić, *Ruska kapelica*, str. 105.

²¹ <http://rkcd.situla.org/> (Evidenčna številka enote – EŠD 855 (7. 12. 2021).

²² <http://drustvo-sluru.si/language/sl/ruska-kapelica/zgodovina/> (7. 12. 2021).

²³ <https://kranjska-gora.si/dogodki/ruski-vikend/> (7. 12. 2021).

²⁴ <https://www.rtvsl.si/slovenija/pocivalsek-pri-ruski-kapelici-povezani-smo-po-slovanski-krvi/589336> (7. 12. 2021); <https://www.24ur.com/novice/slovenija/ruska-kapelica.html> (7. 12. 2021).

²⁵ Pamić, *Ruska kapelica*, str. 105–106.

²⁶ Stele, *Varstvo spomenikov*, str. 89.

²⁷ *Slovenec*, 11. 4. 1922, str. 2.

²⁸ SI ZAL JES 004, Zapisniki sej občine Kranjska Gora letnik 1908 do 1923, škatla 17 – zapisnik seje občinskega odbora z dne 10. 11. 1923.

²⁹ *Slovenec*, 19. 2. 1932, str. 7.

Slika 3: Podoba kapelice v zgodnjih povojnih letih. Fotografija je verjetno nastala po prvi obnovi, saj sta bila prvotna pravoslavna križa na strehi (glej sliko 1) zamenjana s katoliškima (hrani Uroš Košir).

je razvidno, da se je kapelice prijel spominski vidik zaradi vsakoletnih proslav, ki so potekale ob njej. V časopisu *Slovenec* tako v daljšem opisu proslave in počastitve umrlih ruskih vojnih ujetnikov leta 1929 zasledimo, da bo »kapelica /.../ vedno ostala spomin na njih težko usodo ter neomajno versko prepričanje«. ³⁰ Do očitnejše povezave kapelice in žrtev plazov je moralo priti kasneje, saj prvo neposredno omembo takšnega vzroka postavitve zasledimo leta 1939: »Vsi ti vojaki so umrli pod plazovi in vsi so kar tam pokopani. Mene je kar groza obšla, ko sem hodila med tistimi grobovi. V spomin so jim postavili kapelico in ji dali ime Ruska kapela.« ³¹ Takšna povezava je sicer posredno nakazana že leta 1928, ko se omenja pokop »več sto« žrtev plazov, nad grobovi pa naj bi postavili »pravoslavni božji hram v pristnem ruskem slogu«. ³² Tudi v času

po končani drugi svetovni vojni se je povezava med plazovi in kapelico nadaljevala: »Spomniš se lesenega križa pod koč. Neznanim vojakom 1914–1918' je napisala nanj dobra roka preprostega človeka. Spomniš se razpadajoče, vendar tako slikovite lesene ruske kapelice ob cesti na Vršič. To so spomini na nesrečne plazove v letih prve svetovne vojne.« ³³ In ravno to povezovanje žrtev plazov leta 1916 in izgradnje Ruske kapelice je prisotno še danes.

Odsotnost arhivskega gradiva in redkost vojnih fotografij sta dolga desetletja botrovali nepoznavanju resničnega ozadja nastanka kapelice, kar se je spremenilo leta 2015, ko je zbiratelj starih razglednic Maksimiljan Košir dobil sicer vsem že dobro poznano fotografijo vojnih ujetnikov in avstro-ogrskih stražarjev pred Rusko kapelico. Za razliko od do sedaj poznanih identičnih fotografij je bila ta poslana po pošti 4. februarja 1916, dober mesec pred mar-

³⁰ *Slovenec*, 9. 7. 1929, str. 3.

³¹ *Prosveta*, 27. 3. 1939, str. 3.

³² *Jutro*, 11. 7. 1928, str. 3.

³³ *Tovariš*, št. 4, 23. 1. 1948, str. 83.

Slika 4: Kapelica po letu 1937, ko je bila ob njej zgrajena grobnica. Prvotna obloga iz lubja je bila zamenjana s skodlami (brani Brane Horvat).

čevskim plazom,³⁴ kar dokazuje zgodnejši obstoj kapelice. O dilemi o času gradnje kapelice je leta 2018 pisal že Janko Boštjančič,³⁵ omenjena razglednica (fotografija) pa je bila predstavljena tudi na razstavi *Življenje za cesarja* v Parku vojaške zgodovine v Pivki.³⁶ Dodaten dokaz o njeni zgodnejši izgradnji se je pojavil leta 2019, ko se je na spletu prodajal album fotografij, med katerimi so bile tudi fotografije prestolonaslednika Karla ob obisku Kranjske Gore, Vršiča in Trente 11. januarja 1916. Med fotografijami je bila tudi do tedaj neznana fotografija Ruske kapelice. Glede na stopnjo dograjenosti objekta je razvidno, da je fotografija, posneta 11. januarja 1916, sicer kasnejšega nastanka kot do sedaj vsem znana fotografija z vojnimi ujetniki in stražarji.³⁷

Obe fotografiji dokazujeta, da je bila kapelica v resnici dokončana že v prvi tretjini januarja 1916, začetek njene gradnje pa lahko postavimo v leto 1915. Resnični razlog za njeno izgradnjo se skriva v potrebi po verskem objektu zaradi številčne prisotnosti ru-

skih vojnih ujetnikov, ki so potrebovali pravoslavno duhovno oskrbo, in zaradi vojnega prava. Zagotovitev primerne verske oskrbe sta namreč predpisovali II. Haaska konvencija leta 1899 in IV. Haaska konvencija iz leta 1907, katerih 18. člen narekuje, da »vojni ujetniki uživajo popolno svobodo pri izvajanju svoje vere, vključno z obiskovanjem bogoslužja katere koli cerkve, ki ji pripadajo, pod edinim pogojem, da upoštevajo ukrepe reda in policije, ki jih izdajo vojaške oblasti«.³⁸ Pravice in obveznosti vojnih ujetnikov so bile še natančneje določene v Stockholmskem protokolu iz leta 1915, ki so ga podpisale Rusija, Avstro-Ogrska in Nemčija.³⁹

³⁴ <https://www.starerazglednice.si/post/156837038231/ruska-kapelica-na-vrsicu-dober-mesec-dni-pred> (7. 12. 2021).

³⁵ Boštjančič, Prispevek k dilemi o času gradnje.

³⁶ <https://www.parkvojaskezgodovine.si/slovesno-odprtje-razstave-zivljenje-za-cesarja/> (7. 12. 2021).

³⁷ Pipan, *Skale bodo pripovedovale* (v objavi).

³⁸ Prevod avtorja; Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899 (<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=54774BDCCA065E89C12563CD00515DDD>) (11. 1. 2022); Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907 (<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=76DC38EB2D3A3154C12563CD00516724>) (11. 1. 2022).

³⁹ Rachamimov, *POWs and the Great War*, str. 76–78.

Grob neznanega ruskega ujetnika in pokopališče pri Ruski kapelici

Z Rusko kapelico so neposredno povezani tudi pokopi ruskih vojnih ujetnikov. Opis Vršiča iz leta 1922 omenja ruske grobove le pod Erjavčevo koč, ⁴⁰ a že leta 1926 se Ruska kapelica pojavlja kot prostor, kjer je »pokopanih mnogo v vojski umrlih ruskih ujetnikov«. ⁴¹ Članek o ruskih grobovih iz istega leta navaja: »Tu okrog kapelice so nato polagali k večnemu počitku svoje tovariše, ki so dotrpeli. Kdo ve njih število, kdo njih ime? Morda jih je bilo manj, morda več, kakor onih, ki so jih zagrebli plazovi pod Prisojnikom in pod Rupo. Nihče ne more tega vedeti, eno pa je gotovo, da je Vršič največje rusko pokopališče v Sloveniji, ako ne v celi Jugoslaviji«. ⁴² Pokopanih ujetnikov naj bi bilo celo več sto, nad grobovi pa je bila postavljena kapelica. ⁴³ V članku *Svečanost ob grobu neznanega ruskega vojaka* iz leta 1928 lahko preberemo, da je tedanji kranjskogorski notar, dr. Ivan Grašič, na enem izmed stotero grobov dal izdelati kamniti križ z napisom »Neznani ruski vojak, počivaj v miru«. ⁴⁴ Ob tej letni slovesnosti je bil blagoslovljen tudi omenjeni grob, ki je postal simbol ruskih vojnih ujetnikov. Njegov pomen je segal celo tako daleč, da je bila celotna vršiška slovesnost posvečena izbranemu grobu: »Kakor vsako leto, je počastila tudi letos v nedeljo, dne 20. t. m. ljubljanska 'Ruska matica' spomin ruskega Neznane- ga vojaka na Vršiču.« ⁴⁵ Grob je postal ena osrednjih točk spominskega prostora ob Ruski kapelici; nanj so svečano odlagali spominske vence, ob njem pa so potekali svečani govori. ⁴⁶ Grob je tako predstavljal simbolni grob vseh neznanih pokopanih ruskih vojnih ujetnikov na Vršiču in v okolici.

Simbolika »neznanega vojaka« je v povojnem času sicer igrala pomembno vlogo in obenem postala osrednji del spominjanja na žrtve vojne v prestolnicah številnih držav. ⁴⁷ Spominjanje »neznanega vojaka« obenem pomeni spominjanje vsakega vojaka, a hkrati ne izpostavlja dotičnega posameznika. ⁴⁸ V Franciji in Veliki Britaniji so spomenik oziroma grob neznanega vojaka uredili že leta 1920. ⁴⁹ Pri tovrstnih spomenikih (grobovih) gre praviloma za dejanski pokop neznanega vojaka, ki je na primer v Veliki Britaniji potekal 11. novembra 1920. ⁵⁰ Od štirih, po nekaterih podatkih tudi šestih neznanih britanskih vojakov, ki so jih pripeljali iz Francije, je bil naključno izbrani

pokopan v Westminsterški katedrali. ⁵¹ Osnovna ideja »neznanega vojaka« je v tem, da vsakdo, ki pogrša svojega sorodnika in ne ve, kje je pokopan, v njem vidi osebnost. ⁵² Italijani, ki so grob in spomenik neznanemu vojaku postavili leta 1921, so z različnih delov nekdanjega bojišča v Oglej prenesli enajst neznanih vojakov, ⁵³ od katerih je Tržačanka Maria Bergamas izbrala enega, ki je bil nato pokopan v Rimu. ⁵⁴ Tako je bil neznan vojak lahko katerikoli izmed vseh italijanskih neznanih vojakov. Tudi v Sloveniji je bil načrtovan spomenik neznanemu vojaku, ki so ga želeli pokopati na Brezjah. V Zvezi bojevnikov so leta 1937 zapisali: »/.../ Tu naj bi stal grob neznanega vojaka, spomin vseh slovenskih vojakov, katerih trupla leže križem sveta, po vseh deželah, kjer je vibrala vojna morija /.../«. ⁵⁵ Pokop in nastanek spomenika nista bila nikoli uresničena, Zveza bojevnikov pa je z drugo svetovno vojno razpadla. ⁵⁶

Posledično je bil grob neznanega ujetnika pri Ruski kapelici verjetno edini grob, ki ga lahko do določene mere enačimo z značilnimi »grobovi neznanih vojakov« po drugih državah. Z grobom, oziroma z njegovo okolico, pa so povezane predvsem nejasnosti v zvezi s številom preostalih grobov. ⁵⁷ V časopisih iz dvajsetih in tridesetih let pogosto zasledimo omembe številnih grobov, a šele leta 1932 lahko opazimo nedvoumen zapis o enem in edinemu grobu: »Kakor vsako leto, so tudi včeraj pobiteli ruski emigranti na Vršič, da se ob edinemu grobu ruskega neznanega vojaka ob tem najslavnejšem in obenem največičastnejšem simbolu strašnega trpljenja in ogromnih žrtev ruskega naroda poklonijo spominu mučenikov-ruskih vojnih ujetnikov, ki jih je deloma pobrala lakota, deloma pa zasuli plazovi med gradnjo ceste iz Kranjske gore na Vršič.« ⁵⁸ Podobne omembe zasledimo tudi v kasnejših letih, zapis iz leta 1936 pa zopet malo izkrivi podano podobo: »Kmalu smo dospeli do 'ruske kapelice', katero so tudi zgradili ruski vojni ujetniki. Okoli po hribu so leseni križci, ki značijo grobove nepoznanih vojakov.« ⁵⁹

Zaradi nasprotujočih si zapisov o številu grobov sta na mestu vprašanja, koliko ruskih vojnih ujetnikov je bilo res pokopanih v okolici kapelice in ali je grob neznanega ujetnika res edini. Prostor, kjer stoji kapelica, ima danes pomembno spominsko vlogo, v času prve svetovne vojne pa so bile tam postavljene številne barake, poznane pod imenom »Wald-

⁴⁰ *Slovenec*, 15. 8. 1922, str. 5.

⁴¹ *Tedenske slike*, 5. 11. 1926, str. 3.

⁴² *Jutro*, 4. 11. 1926, str. 6.

⁴³ *Jutro*, 11. 7. 1928, str. 3.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ *Jugoslovan*, 24. 7. 1930, str. 3.

⁴⁶ *Jutro*, 2. 7. 1933, str. 6.

⁴⁷ Klabjan, *Nation and commemoration*, str. 401.

⁴⁸ Gillis, *Memory and identity*, str. 11; nav. v Klabjan, *Nation and commemoration*, str. 404.

⁴⁹ Klabjan, *Nation and commemoration*, str. 404.

⁵⁰ Bryan, *Unlived lives*, str. 13.

⁵¹ Cross, *In memoriam*, str. 254–255.

⁵² Hanson, *The unknown soldier*, str. 463; nav. v Bryan, *Unlived lives*, str. 13.

⁵³ Klabjan, *Nation and commemoration*, str. 404.

⁵⁴ Baxa, *Roads and Ruins*, str. 16.

⁵⁵ Dežman, *Pokopališča in spomeniki*, str. 39–40.

⁵⁶ Svolfšak, *Nekaj utrinkov*, str. 279–280, 288.

⁵⁷ Enako je mogoče opaziti tudi na lokaciji pokopališča pod Erjavčevo koč, kjer se povsod v literaturi omenja število 63, v resnici pa je bilo tamkaj pokopanih 20 ruskih in srbskih ujetnikov (Košir, *Vojaska pokopališča in grobovi*, v objavi).

⁵⁸ *Slovenski narod*, 4. 7. 1932, str. 2.

⁵⁹ *Nova doba*, 22. 1. 1936, str. 6.

Slika 5: Grob Petra Polovčeva – »neznanega ruskega ujetnika« v bližini kapelice (foto: Uroš Košir, 2021).

1.	Polowčew Peter	Kapfen. A. A. 350 7. Inf. Regt. 460 / III. Komp.	17. XI. 1915.	bei Waldbaracke, unterhalb der russ. Kapelle
----	----------------	---	---------------	---

Slika 6: Vpisani grob Petra Polovčeva na avstro-ogrskem seznamu pokopanih na območju Vršiča (AT ÖStA/KA – Tolmein, karton 4).

-Baracken«. ⁶⁰ Avstro-ogrska oblast je bila pri označevanju in popisovanju grobov svojih vojakov in ujetnikov zelo natančna, popisi pa so nastajali med celotno vojno. Skica lokacij posameznih grobov in pokopališč, verjetno iz leta 1918, na območju omenjenih barak prikazuje le en posamezen grob (*Einzeln Grab*) in ne pokopališča, kot je na primer označeno pod Erjavčevo kočjo. Naš neznan ruski ujetnik, okoli katerega se je v letih med svetovnimi vojnami vzpostavila komemorativna praksa ob Ruski kapelici, je v resnici Peter Polovčev (Polowčew), ki je bil pokopan 17. novembra 1915. Prvotno je bil pripadnik 3. stotnije 460. (ruskega) pehotnega polka, na Vršiču pa je delal kot ujetnik v 350. delovnem oddelku vojnih ujetnikov (*Kriegsgefangene Arbeit Abteilung 350*). V avstro-ogrskem popisu pokopanih je lokacija pokopa navedena kot »pri Waldbaraki pod Rusko kapelo« (*Bei Waldbaracke, unterhalb der russ. Kapelle*). ⁶¹ Glede na ohranjene popise v okolici kapelice torej ni bilo

nobenega drugega groba. Grob neznanega ujetnika ni mit, je le posledica nedostopnosti ohranjenih dokumentov. Kar bi lahko označili za mit, so stoteri grobovi ob kapelici. Tu najbolj izstopajo omembe križev, ⁶² ki naj bi stali okoli kapelice, kar kaže na možnost obstoja kenotafov, ki so jih zaradi različnih razlogov morda postavili po končani vojni. Na to nakazuje tudi pričevanje domačinke iz Kranjske Gore, katere oče naj bi pomagal prekopavati grobove na Vršiču, za katere pa ji je povedal, da so bili številni prazni. ⁶³

Ob kapelici je tudi grobnica ruskih ujetnikov, ki jo je leta 1937 ob gradnji novega cestnega odseka med Rusko kapelico in Kočo na gozdu postavil stavebenik Josip Slavec. V grobnico naj bi položil ob delu odkrita okostja, ⁶⁴ čeprav nikjer ni objavljeno ne število ne lokacija, kjer so bili posmrtni ostanki odkriti.

⁶⁰ AT ÖStA/KA VL KGräber – Tolmein, karton 4.

⁶¹ Prav tam.

⁶² *Nova doba*, 22. 1. 1936, str. 6.

⁶³ Pogovor S. H. z avtorjem dne 28. 5. 2021.

⁶⁴ Zupanič Slavec, *Ruska kapelica*, str. 117; Pamić, *Ruska kapelica*, str. 105.

Slika 7: Grobnica ruskih vojnih ujetnikov, za katere zaenkrat ni znano, od kod so bili prineseni (foto: Uroš Košir, 2021).

Med domačini iz Kranjske Gore in v objavah lahko zasledimo, da so v grobnico prenesli tudi posmrtno ostanke z vojaškega pokopališča v Kranjski Gori.⁶⁵ Resnica je nekoliko drugačna, saj vsi arhivski dokumenti govorijo o tem, da so posmrtno ostanke večine ruskih vojnih ujetnikov s kranjskogorskega vojaškega pokopališča prenesli v beograjsko grobnico.⁶⁶ Na tem mestu je treba omeniti, da je bilo na civilnem kranjskogorskem pokopališču pokopanih tudi 24 ruskih ujetnikov in 12 avstro-ogrskih vojakov,⁶⁷ o njihovih prekopih pa za zdaj ni znanih nobenih podatkov. Morda so bili prekopani h kapelici, a za potrditev bo treba najti ustrezno arhivsko gradivo.

Zaključek

Ruska kapelica in grob neznanega ruskega ujetnika sta bila (in sta še vedno) pomembno spominsko

mesto, povezano z ruskimi vojnimi ujetniki in prvo svetovno vojno. Zaradi odsotnosti in nedostopnosti arhivskega gradiva sta bila oba podvržena napačnim interpretacijam, ki pa se širijo še danes, in to kljub novim spoznanjem, pridobljenim pred nekaj leti. Tokratno besedilo tem spoznanjem dodaja še druga, ki tako kapelico kot grob predstavljajo v novi luči, ki je bližje resnici. Vsi trenutni dokazi kažejo, da se je gradnja kapelice začela že leta 1915, končala pa se je konec istega leta ali morda v začetku leta 1916, kar popolnoma ovrže povezavo med postavitvijo kapelice in žrtvami plazov. Obenem okoli kapelice verjetno niso bili izkopani številni grobovi, ampak je v njeni okolici, ne upoštevajoč grobnice iz obdobja med svetovnim vojnama, pokopan le ruski ujetnik Peter Polovčev, ki ni več »neznan ujetnik«. Z nadaljnjim raziskovanjem dediščine prve svetovne vojne na Vršiču bodo morda odkriti nadaljnji dokazi o gradnji kapelice, grobovih ter drugih vidikih življenja in dela ujetnikov, pa tudi avstro-ogrskih vojakov na tem strateškem in prelepem gorskem prelazu.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT ÖStA/KA – Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
VL KGräber – Tolmein.
VL KGräber – Krain.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
NŠAL, spisi V, škatla 311, Vojaške zadeve 1917–1921.

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
JES 004, Občina Kranjska Gora.

USTNI VIRI

Pogovor z domačinko iz Kranjske Gore, S. H., z dne 28. 5. 2021.

ČASOPISI

Jugoslovan, 1930.
Jutro, 1924, 1926, 1928, 1933.
Nova doba, 1936.
Primorski dnevnik, 1949.
Prosveta, 1939.
Slovenec, 1922, 1922, 1929, 1932, 1936.
Slovenski narod, 1932.
Tabor, 1922.
Tedenske slike, 1926.
Tovariš, 1948.

⁶⁵ Pamić, Ruska kapelica, str. 105.

⁶⁶ Košir, Vojaško pokopališče v Kranjski Gori (v objavi); SI ZAL JES 004/Občina Kranjska Gora/škatla 39; Živanović, *Ruski grobni kompleksi*, str. 115, 132.

⁶⁷ AT ÖStA/KA – Krain, karton 89; NŠAL, spisi V, škatla 311, Vojaške zadeve 1917–1921; Košir, Vojaška pokopališča in grobovi (v objavi).

LITERATURA

- Baxa, Paul: *Roads and Ruins. The Symbolic Landscape of Fascist Rome*. Toronto: University of Toronto Press, 2010.
- Boštjančič, Janko: Prispevek k dilemi o času gradnje Ruske kapelice pod Vršičem. *Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju* (ur. Barbara Nadbath, Dimitrij Mlekuž in Janko Boštjančič). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Monografije CPA 7, 2018, str. 101–104.
- Bryan, Rachel: Unlived Lives, Imaginary Widowhood and Elizabeth Bowen's *A World of Love*. *The Review of English Studies*, 2020, str. 1–18.
- Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899 (<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=54774BDCC A065E89C12563CD00515DDD>)
- Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907 (<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=76DC38EB2 D3A3154C12563CD00516724>)
- Cross, Robin: *In memoriam. Remembering the Great War*. London: Ebury Press, 2008.
- Dežman, Jože: Pokopališča in spomeniki na Gorenjskem. *Mirno vojaki spite večno spanje: Gorenjska in Gorenjci 1914–1918* (ur. Barbara Kalan). Kranj: Gorenjski muzej, 2014, str. 38–61.
- Fischer, Jasna: Ruski vojni ujetniki na ozemlju Republike Slovenije 1914–1918. *Zgodovinski časopis* 63, 2009, št. 1–2, str. 350–372.
- Gillis, John R.: Memory and Identity: The History of a Relationship. *Commemorations. The Politics of National Identity* (ur. John R. Gillis). Princeton – New Jersey: Princeton University Press, 1994, str. 3–24.
- Hanson, Neil: *The Unknown Soldier: the Story of the Missing of the Great War*. New York: Doubleday, 2005.
- Klabjan, Borut: Nation and Commemoration in the Adriatic. The Commemoration of the Italian Unknown Soldier in a Multinational Area: the Case of the Former Austrian Littoral. *Acta Histriae* 18, 2010, 3, str. 399–424.
- Koren, Tadej in Testen, Petra: Ruske sledi iz dni prve svetovne vojne na Slovenskem. *Monitor ISH XVI/1*, 2014, str. 107–156.
- Košir, Uroš: Vojaška pokopališča in grobovi vojnih ujetnikov in vojakov iz prve svetovne vojne na območju med Trento in Kranjsko Goro. *Zgodovinski časopis*, 2022 (v objavi).
- Košir, Uroš: Vojaško pokopališče v Kranjski Gori. *Na fronti* 15, 2022 (v objavi).
- Mihelič, Miha: Katalog v pisnih virih odkritih lokacij, povezanih s prisotnostjo vojnih ujetnikov carske Rusije med prvo svetovno vojno na slovenskem ozemlju. *Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju* (ur. Barbara Nadbath, Dimitrij Mlekuž in Janko Boštjančič). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Monografije CPA 7, 2018, str. 137–302.
- Mulej, Franc: Snežni plazovi, smrtne žrtve in materialna škoda. *Ujma* 8, 1994, str. 96–103.
- Pamič, Renata: Ruska kapelica pod Vršičem. *Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju* (ur. Barbara Nadbath, Dimitrij Mlekuž in Janko Boštjančič). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Monografije CPA 7, 2018, str. 105–112.
- Pipan, David Erik: *Skale bodo pripovedovale* (v objavi).
- Rachamimov, Alon: *POWs and the Great War. Captivity on the Eastern Front*. London: Bloomsbury, 2014.
- Stele, Franc: Varstvo spomenikov. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 1, 1921, št. 1, str. 79–93.
- Svoljšak, Petra: Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojevnikov: »Organizacija Bojevnikov je trdna in močna, je zveza src in duš. Je temelj prijateljstva in ljubezni med narodi«. *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, 2006, št. 1, str. 277–288.
- Štepec, Marko: Fragmenti o mitu in zgodovini. *Mit-sko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, 19.–21. oktober 2006* (ur. Mitja Ferenc in Branka Petkovšek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006, str. 61–70.
- Uran, Franc: Kako se je delala cesta na Vršič. *Planinski vestnik* 3, letnik XIII, 1957, str. 149–163.
- Zupanič Slavec, Zvonka: Ruska kapelica – rodovom v spomin in opomin. Vršiška cesta in ruski ujetniki (1915–1917). *Ruska kapelica pod Vršičem. Ob 15-letnici slovensko-ruskih srečanj (1992–2006)* (ur. Zvonka Zupanič Slavec in Petra Testen). Ljubljana: Unireal: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2007, str. 55–119.
- Živanović, Milana V.: *Ruski grobni kompleksi u Srbiji u 20. veku*. Beograd: Filozofska fakulteta, Univerza v Beogradu, doktorska disertacija, 2019.
- Župančič, Uroš: Petdeset let ruske ceste prek Vršiča (1611 m): 10000 umrlih in ponesrečenih. *Nedeljski dnevnik*, 2. 4. 1967 (dostop na <https://www.gore-ljudje.si/10000-umrlih-in-ponesrecenih>).

SPLETNI VIRI

<http://drustvo-sloru.si/language/sl/ruska-kapelica/zgodovina/>
<http://rkd.situla.org/>
<https://kranjska-gora.si/dogodki/ruski-vikend/>
<https://www.24ur.com/novice/slovenija/ruska-kapelica.html>
<https://www.parkvojaskezgodovine.si/slovesno-odprtje-razstave-zivljenje-za-cesarja/>
<https://www.rtvlo.si/slovenija/pocivalsek-pri-ruski-kapelici-povezani->
<https://www.starerazlednice.si/post/156837038231/ruska-kapelica-na-vrsicu-dober-mesec-dni-pred-smo-po-slovanski-krvi/589336>

S U M M A R Y

The Russian Chapel and the grave of an unknown prisoner of war. Between myth and truth

The First World War in the area of the Vršič Pass, which constituted the hinterland of the Soča (Isonzo) Front, left numerous vestiges still testifying to the events that unfolded over a hundred years ago. Among the most noteworthy is the Russian Chapel with a grave of an unknown Russian⁶⁸ prisoner of war and a tomb of an unknown number of Russian prisoners of war. Despite its status as a monument of national significance, not much is known about the chapel or other vestiges of the war in the area, about which many historically unfounded or unverified stories have circulated for decades, some downright verging on myths.

Over time, it is possible to detect erroneous or strongly excessive estimates of the number of deceased prisoners of war and casualties of avalanches, especially in 1916. With the help of censuses conducted in wartime and postwar years, the once rampant rumours about 10,000 dead Russian prisoners of war were reduced to no more than 320 (1 Montenegrin, 20 Serbian, 48 Italian, and 251 Russian), and a total of 428 persons, including prisoners of war and Austro-Hungarian soldiers, buried in the area between Kranjska Gora and the Trenta Valley (Na Logu). There are two major misconceptions regarding the chapel itself, that is, the date and the rea-

son for its construction. The perception still widely shaped by people, media, and literature is that the chapel was erected in 1916 to commemorate the casualties of the March avalanche. Some sources even mention 1917 as the year of construction. However, in 2015, a photograph emerged of the chapel, mailed on 4 February 1916, more than a month before the March avalanche, and in 2019 another previously unknown photograph appeared, dated 11 January 1916—the day when the Vršič Pass received the visit of the heir to the throne, Karl Franz Joseph. Both photographs clearly demonstrate that the chapel was already erected in early January 1916, and that its construction may even have commenced as early as 1915.

At the chapel stands the grave of an unknown Russian prisoner of war, and newspapers from the 1920s and 1930s make mention of numerous graves in its proximity. According to Austro-Hungarian inventories of individual graves and graveyards around the Vršič Pass, only one Russian soldier, Peter Polovchev, was in fact buried at the chapel. His grave has been preserved to date and, thanks to the newly discovered information, its current inscription “unknown Russian soldier” can now be replaced by his real name. During the interwar period, the grave represented the unofficial “grave of the unknown soldier” and symbolized all Russian prisoners of war buried there.

Further research into the heritage of the First World War on the Vršič Pass will perhaps furnish more information regarding the chapel, the graves, as well as other aspects of the life and work of both prisoners of war and Austro-Hungarian soldiers in this marvellous and strategically important mountain pass.

⁶⁸ By Russian prisoners we mean prisoners of the Russian imperial army, which was composed of soldiers of many nations and ethnicities that were part of the Russian Empire.

Slika 8: Vojni ujetniki na cesti pod tedanjo Rimlovo kočo (hrani: Uroš Košir).